

ШІ як не-суб'єкт і не-інтелект:

Цифровий гуманізм за доби П'ятої промислової революції

Мєлков Ю. О. ,

старший дослідник, доктор філос. наук,

завідувач відділу дослідницької діяльності університетів,

Інститут вищої освіти НАПН України, м. Київ, Україна

Анотація. Доповідь присвячено філософському аналізу феномена штучного інтелекту в його онтологічному та гносеологічному аспектах в контексті концепції П'ятої промислової революції на засадах цифрового гуманізму. Обґрунтовується думка про те, що технології штучного інтелекту становлять собою інструмент людини та подібні в цьому плані до будь-якої іншої техніки: вони не можуть виступати суб'єктами діяльності та суб'єктами пізнання та не володіють інтелектом у філософському значенні цього слова.

Ключові слова: штучний інтелект, суб'єктність, цифровий гуманізм, П'ята промислова революція

Abstract. The report presents a philosophical analysis of the phenomenon of artificial intelligence -examining its ontological and epistemological aspects within the context of the Fifth Industrial Revolution and on the premises of digital humanism. It is shown that AI-based technologies serve as human tools and, in this regard, are akin to any other technology: they cannot act as agents of any activity or subjects of cognition, nor do they possess intelligence in the philosophical sense of the term.

Keywords: artificial intelligence, agency, digital humanism, the Fifth industrial revolution

Тематика штучного інтелекту, в тому числі й у контексті його філософського аналізу, стала вже звичним явищем сьогоденного академічного дискурсу та навіть і просто буденного життя. Досить гучною та впливовою виявляється при цьому позиція прибічників «постгуманізму» та «технологічної сингулярності», за якою ШІ-технології здатні виконувати якщо не всі людські функції, то значну їх кількість «краще» за людину, – а тому вони стають справжніми суб'єктами діяльності та здатні назавжди і радикально змінити всю історію цивілізації [2]. Втім, подібна позиція виглядає якнайменш занадто песимістичною – та призводить до активного пошуку альтернатив такому похмурому баченню перспектив розвитку людства у ХХІ ст.

Зокрема, не встигла ще наукова спільнота та громадськість звикнути до концепції «Індустрії 4.0», що характеризується активним запровадженням у промисловість технологій ШІ та «Інтернету речей», як виникає вже й ідея наступної – П'ятої промислової революції («Індустрії 5.0»), що

акцентує увагу на синергійному співробітництві людини та машини всупереч їх можливій конкуренції та перспективам заміни людей-фахівців машинами та штучним інтелектом. При цьому «Індустрія 5.0» проголошується не «продовженням» і не «альтернативою» щодо попередньої парадигми, але доповненням до неї, способом її розширеного переосмислення. Якщо «Індустрія 4.0» становить собою технічно-економічний ракурс розгляду проблем розвитку у найближчій перспективі, то «Індустрія 5.0» доповнює такий погляд акцентом на підтримку промисловості в її більш далекосяжному служінні людству у межах всієї планети. Трьома ключовими підвалинами нового підходу постають людиноцентризм, стійкість і резильєнтність. Найбільшої уваги з точки зору філософського бачення заслуговує перша така складова, яка полягає зокрема в тому, що людиноцентричний підхід у промисловості покладає людські потреби та інтереси в основу виробничого процесу: «Замість того, щоб запитувати, що ми можемо зробити з новими технологіями, ми запитуємо, що ця технологія може зробити для нас» [1, р.14].

Якщо ідея «Індустрії 5.0» має свої витоки у сфері економіки та менеджменту, то власне філософською відповіддю на ситуацію зі штучним інтелектом виступає скоріше ідея *цифрового гуманізму*, яскраво проголошена у «Віденському маніфесті з цифрового гуманізму» 2019 року, складеному колективом авторів з різних країн світу [7]. Мова тут теж іде про пошук оптимальних підходів щодо розбудови «коеволюції» людства та технологій: зазначається, що оптимальний підхід може бути реалізований за умов запобігання двох крайнощів, що їх автори називають «цифровим анімізмом» (у буквальному сенсі останнього слова – схильності персоналізувати цифрові системи та наділяти їх моральністю, тобто, вважати антропоморфними суб'єктами й агентами) та «цифровим механіцизмом» (схильності, навпаки, уподібнювати людей машинам). Цифровий гуманізм у такій перспективі постає як «нова етика» для доби штучного інтелекту, що протистоїть «ідеології Кремнієвої долини», яка переоцінює можливості технологій штучного інтелекту та схиляється як раз до «анімізму» й «механіцизму». На противагу цьому, гуманістичний погляд на освіту – суто європейський підхід, що протистоїть, за словами його прибічників, американському та китайському варіантам прогнозування майбутнього людства у XXI ст., – ґрунтується на антропології рівності та свободи – і навіть відкриває перспективи «Просвітництва 2.0», що зосереджується на всебічному розвитку особистості всупереч настановам на тренуванні якихось окремих навичок і компетентностей (зокрема, тих, що відносяться до інформаційних технологій).

Китайська тема, яка перегукується із загальною тематикою нашої конференції, виявляється в цьому плані особливо цікавою. Якщо «американський шлях» вочевидь ототожнюється в даному випадку зі згаданою «ідеології Кремнієвої долини» з її ринковою економікою та орієнтацію на прибуток та на короткострокову перспективу, то шлях КНР характеризується як «етатистська» стратегія трансформації суспільства, культури, науки та економіки. Втім, дослідження китайських учених і мислителів, у тому числі й у галузі філософського аналізу технологій штучного інтелекту, демонструють значно більш широкий спектр поглядів. Наприклад, Лян Ван (Xi'an Jiaotong

University) обґрунтовує думку, за якою «симбіотичне майбутнє» людей та роботів може бути реалізоване на засадах етики конфуціанства, що є релятивною та, можна сказати, більш людиномірною, на противагу класичній західній деонтології та «етики доброчесностей» [8].

В будь-якому разі, мова йде про те, що перспектива «технологічної сингулярності» є зовсім не єдиною можливою. Адже ідея того, що штучний інтелект стає справжнім суб'єктом діяльності, є необґрунтованою вже й у суто філософському сенсі. Перш за все, сам термін «штучний інтелект» є, якщо можна так сказати, подвійно оманливим. «Інтелект» є лише одним із значень англomовного терміну «intelligence»; в українському перекладі він натякає на те, що якась створена людиною сутність володіє здібностями, тотожними людському розумові або подібними до нього, – тоді як насправді в оригінальній версії цього поняття йдеться не стільки про розум і тим більше не про свідомість, а лише про здатність виконувати окремі функції розсудку.

«Штучного інтелекту не існує», – так назвав свою статтю американський дослідник Джером Ланьє, відомий як автор ще одного «модного» терміну, який давно вже використовується у повсякденному дискурсі – і теж не завжди у вірному сенсі: «віртуальна реальність». ШІ – це інструмент, а не якась «розумна істота»; він принципово не здатен нічого створювати, а може лише комбінувати вже створене людьми, діючи за програмами, які самі ж люди й написали. ШІ спроможний лише компонувати та перекомпоновувати результати людської праці [4].

Тобто, «intelligence» зводиться тут лише до простих операцій формальної логіки, на кшталт «мислення» за алгоритмами «якщо... то...». Це дозволяє ШІ-технологіям з їх обчислювальними можливостями досить добре слідувати штучним ситуаціям із попередньо встановленими правилами (наприклад, скажімо, досить вправно грати в шахи – набагато краще, ніж переважна більшість гравців-людей), – але «мислення» такими схемами вочевидь обмежує творчі можливості. Для будь-якої програми практично нереально «мислити нестандартно» чи слідувати діалектичній або будь-якій неklasичній логіці, крім простої формальної. Точніше кажучи, для програми неможливо загалом «мислити» будь-яким чином: як говорив один із засновників Київської школи філософії П. В. Копнін іще в 1960-х роках, під час популярних тоді, за доби чергового стрімкого розвитку науки та техніки та суспільної довіри до них, дискусій на тему «чи може машина мислити», – «мислить» не машина, а людина за допомогою машини, так само, як, скажімо, землю копає не екскаватор, а людина за допомогою екскаватору [5].

У цьому плані будь-які технології є, по-перше, штучними, а по-друге – однаковими за своїм онтологічним статусом. З бурхливим розвитком технологій за останні дві сотні років та з еволюцією машин від фабричних до електронно-обчислювальних їх природа суттєво не змінилася: штучний інтелект та нейромережі є інструментами людини, й онтологічно вони нічим не відрізняються від кам'яних топорців або від палиць-копалок первісних людей. Іншими словами, штучний інтелект – не лише не «розумна істота», але й не «істота» взагалі. Технології не володіють самостійним буттям, вони не за визначенням не є суб'єктами жодної діяльності, вони не є «агентами». Сприймати

технології машинного навчання як автономну сутність так само неможливо, як, скажімо, звинувачувати атомну бомбу в загибелі жителів Хіросіми та Нагасакі або вважати, нібито дрони самі атакують сьогодні міста України: це саме той хибний шлях, що його прибічники цифрового гуманізму йменують «цифровим анімізмом». Цілком зрозуміло, що суб'єктами та агентами дій є люди – і не стільки фізики – винахідники атомної бомби чи інженери, які конструювали дрони, скільки політики та військові.

Повторимо, що інформаційні технології практично подібні в цьому плані будь-яким іншим технологіям. Оброблюючи *інформацію*, комп'ютери аж ніскільки не наблизились до виробництва *знання*, до розуміння змісту та смислу інформації, здатність продукування яких притаманна одній лише людині. Інформація виступає відчуженим, деперсоналізованим, знеособленим знанням: на відміну від цього останнього, її можна виміряти, кодифікувати, передати і навіть продати, але засвоїти інформацію, переробити її на знання, так само як і створити нове знання – це здатна робити лише одна людина.

На жаль, у сучасному суспільстві інформація занадто вже легко стає стандартним, найбільш звичним способом представлення знань, що у свою чергу сприяє самовідчуженню власне людини, її перетворенню на подібність до такої ж машини, для спілкування з якою вона змушена всіляким чином кодифікувати та знеособлювати своє власне знання. Завдяки рідного роду мобільним пристроям людина опиняється сьогодні у практично безперервному, невпинному процесі «отримання інформації», у величезному обсязі якої, розрахованому на потужні обчислювальні машини, вона запросто може й загубитися. Цю проблему першим помітив французький філософ-екзистенціаліст Бернард Стіглер, який звернув увагу на небезпеку того, що користувач цифрових технологій сам перетворюється на дані і що штучний інтелект насправді може зробити людину дурнішою [6]. До такого ж висновку, але вже шляхом суто емпіричних досліджень, а не порсто філософування та теоретизування, приходять і колектив авторів на чолі з Натадією Косміною з MIT Media Lab: звернення до технологій на основі штучного інтелекту для виконання таких завдань, як написання есе чи курсових робіт, здатне знизити активність мозку та пам'ять студентів, – тобто, ті когнітивні процеси, які вимагають зусиль, необхідних для самостійного мислення. Дослідники називають цю ситуацію «когнітивним боргом»: у довгостроковій перспективі він здатний зменшити критичність досліджень і їх креативність і збільшити вразливість щодо маніпуляцій [3].

В будь-якому разі, можна стверджувати, що штучний інтелект не є ані агентом (суб'єктом діяльності), ані суб'єктом пізнання. Він може обробляти інформацію, але не створювати знання (чи щось інше), – він не здатний замінити собою людину, а може лише імітувати людську поведінку. Наприклад, можна надати штучному інтелектові взірці творів Арістотеля, Шекспіра чи Моцарта – і нейронні мережі більш або менш переконливо відтворюють стиль відповідного автора у якомусь фрагменті тексту або у музикальній фразі. Але чи варто очікувати від штучного інтелекту, що він зможе, спираючись на відомі йому взірці філософських трактатів, драм або симфоній, створити –

якщо не повністю «власний» твір у будь-якій галузі мистецтва чи науки, який можна було би зіставити за ступенем геніальності з працями тих саме найвидатніших митців минулого, але хоча б новий трактат «квазі-Арістотеля», нову драму «квазі-Шекспіра» або нову симфонію «квазі-Моцарта»? Відповідь є очевидною: це неможливо у принципі. Адже творчість – це за визначенням створення нового, того, чого ще не існувало: імітуючи вже зроблене, «мислячи» алгоритмами та аналізуючи наявне, творити та відкривати не вдасться.

Так само й відомий «тест Тьюрінга» передбачає власне імітацію роботом спілкування з людиною – феноменологію а не онтологію, підхід «здаватися замість бути»: замінити «живого» співрозмовника за будь-яких обставин машина навряд чи здатна. Можна навести, скажімо, відомий практично всім приклад спілкування зі службами підтримки великих корпорацій, що використовують «чатботи» для первісного опитування клієнтів, перш ніж переключити їх на «живого» спеціаліста: різниця у підході до спілкування, у здатності розуміти (не кажучи вже про здатність співчувати) виглядає достатньо очевидною. Ця обставина як раз перегукується з тим, що було зазначено вище про принципову відмінність між інформацією та знанням, – не дарма Джером Ланьє порівнює штучний інтелект з велетенською енциклопедією: це величезне вмістилище інформації, але аж ніяк не суб'єкт розуміння та осмислення цієї інформації.

Таким чином, в якості висновку можна зазначити, що перспектива як цифрового гуманізму за доби П'ятої промислової революції, так і загалом існування й добробуту людства у XXI ст. залежить не від штучного інтелекту, а від самих людей. Від того, які цілі вони перед собою поставлять, які цінності стануть сповідувати та яким чином вони стануть використовувати наявні технології. Все інше – справа техніки як засобу для досягнення обраних людиною цілей та реалізації цінностей і ідеалів, які вона розділяє та на які орієнтується.

Література

1. European Commission, Directorate-General for Research and Innovation (2021). Industry 5.0: Towards a sustainable, human-centric and resilient European industry. Brussels. 48 p. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/knowledge-publications-tools-and-data/publications/all-publications/industry-50-towards-sustainable-human-centric-and-resilient-european-industry_en
2. Harari Y. N. An Honest Conversation on AI and Humanity // World Economic Forum. Annual Meeting Davos, 2026. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QiT2yK-5-yg>
3. Kosmyna N., Hauptmann E., Yuan Y.T., Situ J., Liao X.-H., Beresnitzky A. V., Braunstein I., Maes P. Your Brain on ChatGPT: Accumulation of Cognitive Debt when Using an AI Assistant for Essay Writing Task. arXiv 2025: 2506.08872. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2506.08872>
4. Lanier J. There is no A.I // The New Yorker, 20 April 2023. URL: <https://www.newyorker.com/science/annals-of-artificial-intelligence/there-is-no-a>
5. Mielkov Yu. The Place and Role of Humans in The Age of Generative AI // Giovagnoli, R., Mostowicz, I., Sigmund, T. (eds) AI generating New Habits. Critical Reflections / IS4SI 2025 / Studies in Applied Philosophy, Epistemology and Rational Ethics, Vol. 81. Cham: Springer, 2026. P. 58–65. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-032-31732-2_5
6. Stiegler B. La technique et le temps. Vol. 3: Le temps du cinema. Paris: Editions Galilée, 2001.
7. Vienna Manifesto on Digital Humanism. In: *Perspectives on Digital Humanism* / ed. by Hannes Werthner, Erich Prem, Edward A. Lee & Carlo Ghezzi. Cham: Springer, 2022. P. XI–XIV. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-86144-5>

8. Wang L. Confucian Wisdom and AI Ethics: Towards a Human–Robot Symbiotic Future. Wien, 2026. URL: <https://gsis.at/2026/07/27/confucian-wisdom-and-ai-ethics-towards-a-human-robot-symbiotic-future/>